

ՎԻՄԱԳՐԱԿԱՆ

«ԳՐԱՖԻՏԻ» ԵՐԵՒՈՅԹԸ ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՎԻՄԱԳՐԵՐՈՒՄ

Դեռևս հնագույն ժամանակներից մարդն ամեն կերպ փորձել է արձանագրել իր գոյությունը, թողնելով իր հետքը երկրի վրայ՝ Աստծուն հաշուետու լինելու ձգտմամբ եւ իր ժառանգությունը, յիշատակը պահպանելու միտումով: Վերը նշուածը իրագործելու եղանակներից էր պատկերը՝ ձեռքի հետքից մինչեւ բարդ կոմբինացիաններով որսի կամ այլ տեսարանների պատկերումը, իսկ գրերի գիւտից յետոյ՝ արձանագրությունը, ձեռագիրը, տպագիր գիրքը, նկարը, էլեկտրոնային գիրք: Անկախ նրանից, որ ի յայտ են եկել նոր տեխնոլոգիաներ, մարդը շարունակում է իր հետքը թողնել զանազան շինությունների վրայ: Մարդու կողմից իր հետքը թողնելու հնագույն դրսևորումը յայտնի է որպէս ժայռապատկեր, սեպագիր արձանագրություն, ապա դասական այբուբենների ստեղծումից յետոյ՝ արձանագրություն, որը յետագայում ստանում է իր գիտական համընդհանուր անուանումը՝ վիմագրություն: Սրանց կողքին յայտնւում է մի «նոր» երեւոյթ, որը մեզ ծանօթ է «գրաֆիտի» անունով, ինչը ստանում է բացասական ընկալում եւ գնահատական 20-րդ դարի 60-ականներից յետոյ:

Չնայած, որ «գրաֆիտի» տերմինը գիտական շրջանառութեան մէջ է դրուել հրնագէտների կողմից¹, որպէս ժայռապատկերների, պատկերագրութեան բնորոշման ձեւ, բայց Պոմպէյի պեղումներից յետոյ ընդհանարական «գրաֆիտի» բնութագիրը տարածուեց նաեւ ոչ ֆորմալ կամ ոչ պաշտօնական գրությունների եւ պատկերների վրայ: Ժամանակակից ընկալմամբ «գրաֆիտի» երեւոյթի սկիզբն ընդունուած է համարել 1960-ականներին ԱՄՆ-ում գնացքների եւ մետրոյի կայարանների համատարած ներկումները, դրանց վրայ արուած գրառումները, ինչի դէմ տեղական ինքնակառավարման մարմինները կատաղի պայքար էին մղում: Հիմնական կռուանը գրաֆիտիների դէմ, այն է, որ նրանք փչացնում են կառույցների, շէնքերի ճարտարապետական տեսքը:

Ինչո՞ւ այս գրի ձեւը այսօր յայտնուել է ոչնչացման, մաքրման առաջ: Արդեօ՞ք գրի այս պայմանական երկու ձեւերը՝ վիմագրությունն ու գրաֆիտին, ի սկզբանէ տարբեր, բաժանուած են եղել եւ հակադրուել, թէ՞ ոչ: Այսօր նմանատիպ երեւոյթների քննութիւնը գիտական հանրութեան հետաքրքրութեան դիտակէտում է: Կան բազմաթիւ աշխատություններ նուիրուած «Միջնադարեան գրաֆիտի»² երեւոյթին: Սակայն, հայ գիտական միջավայրում դեռևս չկան խնդրին վերաբերող կամ նուիրուած համալիր աշխատություններ, հետազօտություններ:

¹ Առաւել մանրամասն տե՛ս Alan M. Forster, Samantha Vettese-Forster, John Borland, Evaluating the cultural significance of historic graffiti, Structural Survey, Emerald Insight, Harvard, 2012, 30 (1), pp. 43-64; Peter Keegan, Graffiti in Antiquity, London and New York, 2014, pp. 16-26.

² Memory on the Wall: Graffiti on Religious Wall Paintings, Véronique Plesch Colby College Waterville, Maine, https://docs.google.com/document/d/1W1PEsgdbm3uuh_869EmAS5XEQBKkYR5I4yzeKjYmzY/edit; Forster A. M., Vettese-Forster S., Borland J., Evaluating the cultural significance of historic graffiti, [file:///C:/Users/User/Downloads/Evaluating-the-cultural-significance-of-historic-graffiti%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Evaluating-the-cultural-significance-of-historic-graffiti%20(1).pdf) ;

И. И. Толстой, Греческие граффити древних городов северного Причерноморья, из.-во АК СССР, М.-Л., 1953; Высоцкий С. А., Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI-XVII веков), Киев, 1978.

«Գրաֆիտի» երեւոյթը բնորոշող կան բազմաթիւ սահմանումներ³, սակայն հետազոտողների կողմից ընդունուած ամենահամապարփակ, սակայն տեխնիկական բնոյթ կրողը Կոխի սահմանումը. «Գրաֆիտին պատահական, այսինքն՝ ոչ ցանկալի եւ ոչ պաշտօնական, գրութիւններն եւ նշաններ են՝ հասարակական վայրերում. ներառեալ հասարակական զուգարանները կամ պէտքարանները, գովազդային յայտարարութիւններն ու ճանապարհային նշանները, հանդերձարաններում, բանտախցերում, կայարանների սպասասրահներում, ատոբուսների եւ տրամուկայների կանգառներում, հեռախօսի տնակներում, վերելակներում, ծառերին եւ նստարանների վրայ, դպրոցական գոյքի վրայ, յուշարձաններին, ատոբուսների կայանների կամուրջների սիւներին, շէնքերի, տների պատերին, ատոբուսների եւ գնացքների ներսում եւ դրսի հատուածում: Գրութիւնները կարող են կազմուած լինել նկարներից, սիմվոլներից, առանձին բառերից եւ անուններից, բառակապակցութիւններից, նախադասութիւններից, բանաստեղծութիւններից, երկխօսութիւններից, արտայայտութիւններից: Գրաֆիտի անելու համար կարող է օգտագործուել ցանկացած գործիք, որը հետք է թողնում մակերեսին՝ կաւիճ, մատիտ, գրիչ, մարկեր, այրողոլ ներկ, գունաւոր կաւիճներ, դանակ, փայտ»⁴:

Նման տեխնիկական կարճ սահմանում է տալիս նաեւ Օքսֆորդի բառարանը՝ Գրաֆիտի - գիր կամ նկար՝ գրուած անօրինական, քերծուել է կամ փորուել պատի կամ այլ մակերեւոյթի վրայ հասարակական վայրում⁵:

Ինչ վերաբերում է վիմագրութեանը, ապա այն նոյնպէս մարդու կողմից երկրի վրայ իր հետքը թողնելու միջոց է: Այն գիտակարգ է, որ ուսումնասիրում է կոշտ նիւթերի՝ քարի, մետաղի, կերամիկայի վրայ արուած արձանագրութիւնների բնոյթը եւ բովանդակութիւնը՝ տալով դրանց դասակարգումը՝ համաձայն ուսումնասիրուելիք վիմագրի ստեղծման ժամանակի ու մշակութաբանական համատեքստի: Պահպանել են հազարաւոր արձանագրութիւններ, որոնք փորագրուել են ժայռաբեկորների, տաճարների ու վանքերի, տարատեսակ հասարակական շինութիւնների եւ սահմանաբաժան քարերի վրայ: Այդ վիմագրերը, իրենց բնոյթով լինելով շինարարական, նուիրատական, յիշատակագրային, կարող են լինել եւ՝ ընդարձակ վաւերագրեր, եւ՝ կարճ, համառօտ յիշատակագրութիւններ⁶:

Վերը նշուածից կարելի է ենթադրել, որ գրաֆիտին եւ վիմագրութիւնը տեխնիկական շատ կէտերում ունեն նմանութիւններ եւ համընկումներ կամ գրեթէ նոյնական են: Այս առումով ցցուն են ռուսական բացատրական բառարանում գրաֆիտին տրուած մի քանի բացատրութիւններ 1. Հին եւ միջնադարեան մոզական, կենցաղային եւ նմանատիպ նկարներ եւ գրութիւններ՝ արուած մետաղի, ամանների եւ նմանատիպ այլ իրերի վրայ եւ այլն⁷: Ինչը առկայ է նաեւ հայկական միջավայրում ու մտնում է նաեւ վիմագրութեան գիտակարգի սահմանման մէջ: 2. Գրութիւններ արուած շինութիւնների վրայ՝ ձեռքով: 3. Նկարչական տեխնիկա եւ ստեղծագործութիւն արուած տուեալ տեխնիկայով⁸: Մեզ են հասել բազմաթիւ միջնադարեան արձանագրութիւններ արուած գունանիւթով՝ հիմնականում կարմիր եւ սպիտակ⁹: 4. Ոչ նորմատիւ փողոցային ար-

³ Դիլանեան Ամ., «Գրաֆիտի» երեւոյթի սահմանման խնդրի շուրջ, անտիպ:

⁴ Koch W. A. Simple Forms: An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature. Bochum, 1994, p. 111:

⁵ Graffiti // English Oxford Living Dictionaries <https://en.oxforddictionaries.com/definition/graffiti>.

⁶ Դիւան Հայ Վիմագրութեան, պրակ I, կազմեց՝ Հ. Ա. Օրբելի, Երեւան, 1966, էջ VI:

⁷ Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. - СПб.: Норинт, 2000, 1536 с.

⁸ Նոյն տեղում:

⁹ Գունանիւթով են արուած վիմագրեր Զնշդու Սուրբ Կարապետ վանքում, Երեւան փաղափ Գանափեռ համայնքի Սուրբ Յակոբ եկեղեցում եւ այլն:

ուեստ¹⁰:

Ուեստի գրաֆիտիին միջնադարում տարբերակելու համար առաջարկում ենք բովանդակային առումով սահմանել հետեւեալ կերպ¹¹. գրաֆիտի տեքստերը կարող են լինել՝ դիոլոգային, թիրախաւորուած, ծածկագրուած, ինֆորմատիւ, պատմողական, ուսուցողական: Սովորաբար գրաֆիտի տեքստերը չեն ենթարկւում որեւէ կառուցւածքի, կանոնների. դրանք աւելի բաց են, անկաշկանդ, քանի որ իրենցից ենթադրում են անանուն արտայայտման ձեւ:

Նման գրութիւնները հայ միջնադարեան վիմագրութեան մէջ բազմաթիւ են, սակայն դրանք չեն առանձնացուել եւ չեն ընկալուել միջնադարում որպէս բացասական երեւոյթ: Հասկանալու համար դրա պատճառները՝ նշենք գրաֆիտի երեւոյթի ժամանակակից բացասական ընկալման փաստարկման մի քանի պատճառ: Դրանցից ամենատարածուածը եւ գլխաւորը ճարտարապետական տեսքի խաթարումն է: Միջնադարում ճարտարապետական տեսքի մասին պատկերացումները եղել են այլ կամ կարող ենք նոյնիսկ ասել, որ չեն եղել: Որեւէ միջնադարեան հեղինակի, ձեռագիր արտագրող գրչի մօտ չենք հանդիպել բողոք, քննադատութիւն ոչ պաշտօնական գրութիւնների դէմ կամ չենք հանդիպել որեւէ դէպք, երբ որեւէ գրութիւն ընկալուի որպէս ոչ պաշտօնական, այսպէսով կամ անտեղի /**Հայկ Յակոբեան**/: Չեն եղել, մասնաւորապէս, վանդալիզմի այն ընկալումները, որը բնորոշ է մեր ժամանակներին: Այսպէս Հաւուց թառի վանքում, 1720-1721 թթ.-ին, Աստուածատուր Համադանցի կաթողիկոսը, սկսում է կառուցել Սուրբ Կարապետ անաւարտ մնացած եկեղեցին՝ օգտագործելով վանքի հնագոյն քարերը՝ արձանագրութեան բեկորներով, զարդային մոթիվներ պարունակող հատուածներով¹²: Վերոնշուածի մասին երջանկայիշատակ յուշարձանագէտ Սամուէլ Կարապետեանը, ելնելով 21-րդ դարի կառուցապատման, վերականգնողական չափանիշներից, իր ֆէյսպուքեան էջում ունի քննադատական հրապարակում, որտեղ կաթողիկոսը մեղադրւում է վանդալիզմի եւ 21-րդ դարի կառուցապատման, վերականգնողական չափանիշները չպահելու մէջ¹³:

2. Բազմաթիւ գրաֆիտիներ ընկալնւում են որպէս արկածախնդիր մարդկանց կողմից արուած գրութիւններ, որոնք անօրինական են, չթոյլատրուած: Սակայն, միջնադարում նմանատիպ հետքեր թողողները չեն ընկալուել որպէս արկածախնդիր, քանի որ այդ մարդիկ եղել են հիմնականում ուխտաւորներ, որոնք արձանագրել են իրենց ուխտագնացութեան փաստը: Ուխտագնացութեան փաստի արձանագրման յաճախադէպ օրինակ է եկեղեցիների պատերին խաչային քանդակներով զուգորդուող արձանագրութիւնները: Այդ վիմագրերի փորագրումը կարծես թէ արգելուած չի եղել, սակայն չի էլ կրել, թերեւս, պաշտօնական, հոգեւոր կամ աշխարհիկ ղեկավարիների պարտադիր թոյլտուութիւնը ենթադրող բնոյթ, քանի որ չի ընկալուել որպէս բացասական, անթոյլատրելի արարք: Այսպէս Աղթամարի կաթողիկոս Գրիգորիս Մեծը (մօտ 1512 - մօտ 1544 թթ.) նոյնպէս թողել է նմանատիպ գրաֆիտային բնոյթ կրող, այսինքն պաշտօնական, բանաձեւուած ձեւակերպումներից զուրկ արձանագրութիւն՝ ՁՄ(Ե)Ծ Գ(Բ)ԻԳ(ՈՐ)ԻՍ Կ(Ա)Թ(Ո)Ղ(Ի)Կ(ՈՍ)Ն (ՅԻՇԵՅԷՔ?)¹⁴: Աղթամարի գրաֆիտային բնոյթ կրող վիմագրերից խօսում է նաեւ ակադեմիկոս Յովսէփ Օրբելին՝ իր դեռեւս անտիպ օրագրում նշելով, որ Աղթամարի արձանագրութիւնների ընդօրինակմանը զուգահեռ,

¹⁰ Большой толковый словарь русского языка / сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. - СПб.: Норинт, 2000, с. 1536.

¹¹ Մանուսմասն տե՛ս Ա. Դիլանեան, Նշում աշխ.:

¹² Մաթեոսեան Կ., Հաւուց թառի վանքը, Երեւան, «Մուղնի» հրատ., 2012, էջ 48:

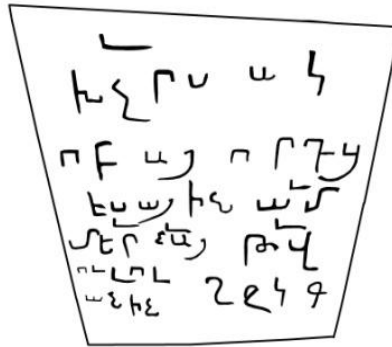
¹³ <https://www.facebook.com/berdag/posts/1059997430851920>:

¹⁴ Յակոբեան Հ., Դաշտային վիմագրական նոթատետր, էջ 5:

նա արտագրել է նաեւ որոշ կարեւոր տեղեկութիւններ հաղորդող նուիրատւական, եւ ոչ նուիրատւական բնոյթ կրող գրաֆիտներ¹⁵:

Այսպիսով այդ վիմագրերը հանգիստ կարելի է դիտարկել որպէս միջնադարեան գրաֆիտի:

Բերենք հայկական միջնադարեան գրաֆիտներէից մի քանի օրինակներ՝

1. ԽԱԶԵՐՍ ԱԿՈԲԱՅ ՈՐԴՈՅ ԵՍԱՅԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՄԵՐ ՏԵՐ ՀԱՅԼՐ], ՈՒԼՈՒՂԱՆԻՆ ԹՎ :ՋԿԴ (1515)¹⁶:

2. ԽԱԶՍ ԲԵՍՈՒՐԱԹԻՆ, ՓԱՇԱՄԷԼԻՔԻՆ Է, ԲԱԽՏԻԵԱՐԻՆ Է¹⁷:

3. ԽԱԶՍ ՈՎԱՆԻՍԻՆ Է¹⁸:

¹⁵ И. Орбели, Ахтамарские надписи, Санкт-Петербургский филиал Архива РАН, фонд 909, оп. 5, стр 5-6. Исследование выполнено при поддержке Государственного комитета по науке МОН РА и Российской и Ново-Нахичеванской Епархии Армянской апостольской церкви в рамках научного проекта № 16AAR-007.

¹⁶ Надписи Гандзасара и hАвоцпука, И. Орбели; Собрал и подготовил к печати А. Акопян, Ереван, из.-во Нор Тпагричнер, 2016, с 183.

¹⁷ Նոյն տեղում, էջ 184:

¹⁸ И. Орбели, Надписи Гандзасара и hАвоцпука, И. Орбели; с. 193.

Վերոնշուած արձանագրութիւններում, հաւանաբար, ուխտաւորները փորագրում էին ուխտին մասնակից իրենց հարազատների կամ իրենց ընտանիքի անդամների թրւով խաչեր, իսկ ովքեր որ տառաճանաչ էին՝ փորագրում էին նաեւ իրենց անունները, յաճախ անփոյթ, անհաւասարաչափ տառաձեւերով, ինչը հիմք է տալիս ենթադրելու որ այդ փորագրումները արւում էր անձամբ ուխտաւորների կողմից: Վճարունակներն ամենայն հաւանականութեամբ դրա համար վճարում էին փորագրիչներին, իսկ ոչ տառաճանաչները, որոնք նաեւ գումար չունէին վիճակի վճարողին վճարելու, ենթադրաբար, սահմանափակում էին միայն խաչային քանդակներ փորագրելով՝ առանց գիր թողնելու, որը նոյնպէս կարելի է դիտարկել որպէս միջնադարեան գրաֆիտի: Նման արձանագրութիւնները եւ խաչային քանդակների օրինակները բազմաթիւ են: Յաճախ գրաֆիտիների օրինակով ուխտաւորները մատնանշում էին իրենց այցելութեան փաստը: Նման օրինակների առկայութիւնը վկայում է, ոչ միայն գրի սրբազան լինելու հանգամանքը, այլեւ որ միջնադարում գրաֆիտի երեւոյթը չի ունեցել բացասական ընկալում ժամանակի մտաւորականների, հոգեւորականների շրջանում, որոնք էլ, ըստ էութեան, ձեւաւորում են հասարակական, բացասական կարծիքը այդ երեւոյթի հանդէպ: Այլապէս կաթողիկոսը չէր թողնի գրաֆիտի-վկայութիւն կամ այն ուխտաւորները, որոնք ի վիճակի չէին վճարել գրութեան համար, կը պատժուէին:

Վերոնշեալ օրինակների մատնանշումը պատահական չէ, ու պատահական չէ նաեւ արձանագրութիւնների շուրջ փորագրուած խաչային քանդակները: Այդ խաչերը հերթական անգամ հիմնաւորում են, որ մենք գործ ունենք միջնադարեան «գրաֆիտի» երեւոյթի հետ՝ գրաֆիտիին սրբազան գիր ընկալելու միջնադարեան մի երեւոյթի հետ, ինչ նաեւ դիտարկում էր կրօնական պրակտիկայի շրջանակներում¹⁹: Այս հանգամանքը հաստատում են նաեւ Ֆրանսիացի ուղեգիր Դիւբուանի նկարագրութիւնները Ակոռի վանքի ուխտագնացութիւնների մասին, որտեղ նշում է, որ ուխտաւորները վանքի պատերին խաչեր էին փորագրում՝ յիշուելու ու իրենց Աստծու «պաշտպանութեանը» յանձնելու համար²⁰:

Սրբազան գիր լինելու հանգամանքի մասին խօսում է նաեւ այն, որ գրաֆիտիները արւում էին սիրուած/պոպուլեար սրբավայրերի վրայ²¹: Քրիստոնէական պատկերագրութեան մէջ ամէն մի պատկեր ուներ իր խորհրդաբանութիւնը եւ տեղը եկեղեցու մէջ: Այն հիմնականում պիտի հաւատացեալին պատմեր, ներկայացներ Հին/Նոր Կտակարանի/Աստուածաշնչի բովանդակութիւնը/դոգման, պատմութիւնը: Հնարաւոր է, որ այս միջոցով հաւատացեալը իր պատմութիւնը գրում էր, թողնում էր «հոգու մի մասնիկը», միացնում էր իրեն սրբազան աւանդութեանը, սրբազան տեղում հաղորդակցում Աստծոյ հետ²²:

Հետաքրքրական է, որ սրբավայր-շինութեան վրայ թողնուած գրաֆիտին կրկընում է համանման վիճակների ձեւը: Շատ յաճախ կրկնելով արձանագրութեան ձեւերը, ինչպէս վերը նշուած օրինակներում՝ խաչերի, պատկերների՝ անուններով կամ «նը-վիրատական արձանագրութեամբ», այնպէս էլ եկեղեցու պատերին հանդիպում ենք

¹⁹ Memory on the Wall: Graffiti on Religious Wall Paintings, Véronique Plesch, Colby College Waterville, Maine, Journal of Medieval and Early Modern Studies, Duke University Press, v. 32, n. 1, winter 2002, pp. 167-197.

²⁰ F. Dubois de Montféréux, Voyage autour du Caucase, Tome III, Paris, Librairie de Gide, 1839, p. 470-471.

²¹ Бысоцкий С. А., Նշուած աշխ., էջ 39, Memory on the Wall: Graffiti on Religious Wall Paintings.

²² Marianne Ritsema van Eck, Graffiti in medieval and early modern religious spaces: illicit or accepted practice?, The case of sacro monte at Varallo, Tijdschrift voor Geschiedenis, v. 131, issue 1, p. 51-72.

կցագիր-գրաֆիտինների²³, նոյն՝ արձանագրութեան, գունաներկով արուած գրաֆիտի²⁴, որոնք ուղղուած էին մէկ Աստծուն, մէկ ապագայ սերունդներին:

Շարունակելով քննել գրի սրբազան լինելու հանգամանքը, հարկ է նշել, որ դեռեւս վաղնջական ժամանակներից խօսքը ունեցել է մոգական ուժ, յատկապէս «ցանկութեան խօսքերը», որոնք յետագայում դառնում են «ցանկութեան բանաձեւեր» (անէծքի-օրհնանքի բանաձեւերը): «Ցանկութեան խօսքերն» ունէին մոգական ուժ, հմայեական ներգործութիւն, քանի որ միտուած էին վիճակի փոփոխութեան: Բանաւոր խօսքի այս յատկանիշները խտանում, գեներացւում է յատկապէս գրաւոր խօսքի մէջ: Այսպիսով՝ առաջ է գալիս գրաւոր խօսքի պաշտամունքը: Գիրը սկսւում է նուիրաբերուել, զոհաբերուել որոշակի յատկապէս պահպանիչ ակնքալիքով: Ասպիսի պաշտպանիչ, նուիրաբերուող արձանագրութիւնները թողնուել են ուրարտական թագաւորների կողմից²⁵: Այսօր էլ շատ սրբավայրերում թողնուած գրութիւնները ունեն պահպանիչ նշանակութիւն: Երբեմն այսպիսի տեքստերը կրճատուում էին մինչեւ անուն եւ թուական: Այս հանգամանքը կարող էր կապուած լինել տեղի սակաւութիւնից, գրաֆիտին «ընդունող» նիւթի կարծրութիւնից: Կոշտ նիւթը հնարաւորութիւն չի տալիս երկար փորագրելու: Ուստի նախընտրում էին թողնել իրենց անունները, քանի որ անունը ենթագիտակցօրէն նոյնակաւացւում էր հոգու հետ, հանդիսանում էր մարդու կողը, որը կարելի էր ենթարկել բազմաթիւ կախարդանքների²⁶: Այսպիսով՝ անունը թողնելով, ուխտաւորը պաշտպանում էր շար ուժերից, ինչն էլ ենթադրում է Աստծու պաշտպանութեան ակնկալիք:

Կա մտայնութիւն, որ գրաֆիտի երեւոյթը իր բնոյթով հակասում է վիճագրութիւնը՝ այդ գիտակարգի բնոյթին, էութեանը: Երբեմն, կարծես իրար հակասող, գիր թողնելու այս երկու ձեւերը ոչ միայն արտաքին՝ կառուցուածքային առումով են համընկնում, այլ նաեւ՝ բովանդակային: Ինչպէս արդէն վերը նշուած օրինակներում՝ ուխտաւորների թողած հետքերը (ուխտաւորների անունների յիշատակում, նուիրատական, պահպանիչ/պաշտպանիչ, շնորհակալական եւ այլ բնոյթի տեքստեր) եւ միջնագրում, եւ 20-րդ դարում ունեցել են նաեւ ուխտաւորների անձնական սահմանը նշելու միտում: Ինչպէս հին ժամանակներում, այնպես էլ այսօր կարող ենք հանդիպել գրութիւնների կամ անունների, որոնք մատնանշում են սահմանը: Այսօր էլ կարող ենք հանդիպել շէնքերին կամ տան վրայ գրուած անունների, որոնք ենթադրում են, թէ դա տուեալ մարդու տունն է կամ այս թաղի հեղինակութիւնը տուեալ անձն է, ում ունեցուցքի վրայ կայ համապատասխան գրութիւն²⁷: Դրա վառ օրինակն է մեքսիկական բանդաների կողմից արուող <թեգինգը>՝ գրաֆիտին, որպէս իրենց

²³ Դիլանեան Ամ., Դան, 30 Յունիսի 2019, Գիւմրիի եկեղեցիներ:

²⁴ Դիլանեան Ամ., Դան, 25 Օգոստոսի 2020, Հաղարծին:

²⁵ «Խալդի Աստծուն՝ տիրոջը, Ռուսայիորդի Արգիշտին այս արձանագրութիւնը բարձրացրեց իր կենաց համար»: Ճիշդ է ուրարտական արձանագրութիւնները կառուցուածքային առումով կրկնում են ասորա-բաբելոնականին, սակայն բովանդակային առումով նրանք ունեն տարբերութիւններ: Ասորա-բաբելոնական արձանագրութեան տեքստերը ուղղուած են դէպի ապագայ սերունդներ, իսկ ուրարտականները դիմում են Աստուածներին: Ինչպէս նաեւ ուրարտական «նուիրատական արձանագրութիւնները» երբեմն սահմանափակուում էին միայն նուիրատու թագաւորի եւ Աստծոյ անունով, խախտելով յայտնի արձանագրութեան կանոնակարգը՝ տեւ Յարութիւնեան Ա., Անէծքի եւ օրհնանքի ժանրը հայ բանահիւտութեան մէջ, հայկական ՍՄՀ ԳԱԱ հրատ., Երեւան 1975, էջ 5-35, 272:

²⁶ Մարգարյան Ն., Յանդիմանանք-դարձուածք մի հին սովորութեան մասին, էջ 51, Երեւանի պետական համալսարանի հանդէս, 1, 1998, 45-52:

²⁷ Միջնադարում նոյնպէս, յաճախ, իշխանները թողել են իրենց տիրապետութեան սահմաններում առկայ վանքերի վրայ արձանագրութիւններ՝ իւրայատուկ սահման գծելով ու յիշեցնելով իրենց տուեալ հողերի տիրակալ լինելու հանգամանքը: Ասածիս վառ օրինակ է Խաչէնի իշխան Հասան Զալալ Դոլայի թողած արձանագրութիւնը Գանձասարի վանքի հիւսիսային պատին՝ ներսից - И. Орбели, Надписи Гандзасара и hАвоцптука, с. 92-95:

սահմանի, տարածքի նշում: Թերեւս նմանօրինակ մտայնութեան երեւոյթ կարելի է դիտել նաեւ ուրարտական, արտաշէսեան շրջանի սահմանաբաժան քարերը:

Այսօր գիտութեան մէջ տեղի է ունենում գրաֆիտիի որպէս բացասական երեւոյթի վերագնահատում²⁸: Պէտք է նշել նաեւ, որ գրաֆիտիները եկել են լրացնելու այն բացը, որը գրաւոր, վիմագրական տուեալները մեզ չեն թողել: Այսպէս հնագոյն նիմֆեա քաղաքի Դեմետրէի տաճարի անուանումը հնարաւոր է եղել պարզել շնորհիւ տեղում յայտնաբերուած կերամիկայի վրայ թողնուած խզբզոցի²⁹: Հայկական կերամիկայի վրայ թողնուած տարբեր նշանների քննութիւնը նոյնպէս սպասում է իր ուսումնասիրողին: Այսպէս Անիում Յովսէփ Օրբելին 11 տախտակի վրայ արտագրել եւ նմանահանել է հարիւրից աւել գրաֆիտային բնոյթ կրող նշաններ, տառեր³⁰, որոնց հրատարակումը յետագայում կը հանդիսանայ այս զեկոյցի տրամաբանական շարունակութիւնը: Դրանք շատ յաճախ հանդիսանում են կրօնական պրակտիկաներ, որոնք կարծես թէ միջնադարից մինչ այսօր պահպանուել են որպէս սրբազան գրեր:

Մեր օրերում էլ գրաֆիտային բնոյթի գրութիւնները ուղղակի կամ անուղղակի վկայում են այդ արձանագրութիւնների պահպանիչ լինելու հանգամանք³¹:

Գրաֆիտիները ոչ միայն լրացնում են պատմական բացը, հանդիսանում կրօնական պրակտիկա, այլ նաեւ երբեմն փրկում հուշարձանը³²՝ վերականգնելով կամ օգտագործելով գրաւոր գրի, արձանագրութեան շինարարական, պաշտամունքային, մշակութային յուշարձանների պահպանութեան գործառնոյթը³³:

Այսպիսով կարող ենք ասել, որ վիմագիրն ու գրաֆիտին գիր թողնելու այն ձեւերն են, որոնք ի սկզբանէ հանդիսացել են հետք թողնելու մարդկային ձգտում եւ հաւանաբար ունեցել մէկ ընդհանրական ձեւ, մէկ աղբիւր, որոնցից մէկը կանոնիկացւել է, ստացել պաշտօնական բնոյթ, միւսը մնացել է որպէս աւելի ազատ, ոչ պաշտօնական յիշատակութեան ձեւ, սրբազան գիր, որոնք սկզբնական շրջանում եղել են միմեանց կողքին՝ առանց իրար հետ «մարտնչելու»³⁴ կամ հակադրուելու՝ ընկալուելով հաւասարազօր երեւոյթներ:

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Դեռեւս հնագոյն ժամանակներից մարդն ամէն կերպ փորձել է արձանագրել իր գոյութիւնը, թողնելով իր հետքը երկրի վրայ՝ Աստծուն հաշուետու լինելու ձգտմամբ եւ իր ժառանգութիւնը, յիշատակը պահպանելու միտումով: Վերը նշուածը իրագործելու եղանակներից էր պատկերը, իսկ գրի գիւտից յետոյ՝ արձանագրութիւնը, ձեռագիրը,

²⁸ Forster A. M., Vettese-Forster S., Borland J., Evaluating the cultural significance of historic graffiti: file:///C:/Users/User/Downloads/Evaluating-the-cultural-significance-of-historic-graffiti%20(1).pdf

²⁹ И. И. Толстой, Греческие граффити древних городов северного Причерноморья, из.-во АН СССР, М.-Л., 1953, стр. 4

³⁰ И. Орбели, Ахтамарские надписи, Санкт-Петербургский филиал Архива РАН, фонд 909, оп. 6.

³¹ Դիւանեան Ամ., Դան, Յովիս-Օգոստոս 2019, Մաստարա, Թալին, Բարձրաշէն լուսանկարների թղթապանակներ:

³² Ըստ ազգագրագէտ Լիլիթ Սիմոնեանի բանասիր հաղորդման, Բարձրաշէն Սուրբ Գրիգոր վանքը խորհրդային տարիներին՝ ստալինեան տետրի ժամանակ, փրկուել է ակտուելոց շնորհիւ այն բանի, որ վանքի պատերին իր անունը գրաֆիտի տեսքով փորագրել է ամենայն հայոց բանաստեղծ Յովհաննէս Թումանեանը – Լիլիթ Սիմոնեան, Դաշտային ազգագրական նիսեր, 2017:

³³ Յարութիւնեան Ա., Նշուած աշխ., էջ 25-26:

³⁴ Juliet Fleming, 'Wounded walls: graffiti, grammarology, and the age of Shakespeare', *Criticism* 39.1 (1997) 1-30, esp. 4-5; this essay has recently been republished in amended form in: Juliet Fleming, *Graffiti and the writing arts of Early Modern England* (London 2001) 29-72, Matthew Champion, *Medieval graffiti: the lost voices of England's churches* (London 2015) .

տպագիր գիրքը, նկարը, ելեկտրոնային գիրքը:

Սրանց կողքին յայտնում է մի «նոր» երեւոյթ, որը մեզ ծանօթ է «գրաֆիտի» անունով, ինչը ստանում է բացասական ընկալում եւ գնահատական 20-րդ դարի 60-ականներին յետոյ:

Յօդուածում քննում է այն հանգամանքը, որ գրաֆիտիները, վիմագրերին զուգահեռ, ոչ միայն լրացնում են պատմական բացը, հանդիսանում կրօնական պրակտիկա, այլ նաեւ երբեմն փրկում յուշարձանը՝ վերականգնելով կամ օգտագործելով գըրաւոր գրի, արձանագրութեան շինարարական, պաշտամունքային, մշակութային յուշարձանների պահպանութեան գործառնոյթը:

Յօդուածում ապացուցւում է, որ վիմագիրն ու գրաֆիտին գիր թողնելու այն ձեւերն են, որոնք ի սկզբանէ հանդիսացել են հետք թողնելու մարդկային ձգտում եւ հաւանաբար ունեցել մէկ ընդհանրական ձեւ, մէկ աղբիւր, որոնցից մէկը կանոնիկացւել է, ստացել պաշտօնական բնոյթ, միւսը մնացել է որպէս աւելի ազատ, ոչ պաշտօնական յիշատակութեան ձեւ, սրբազան գիր, որոնք սկզբնական շրջանում եղել են միմեանց կողքին՝ առանց իրար հետ «մարտնչելու» կամ հակադրուելու՝ ընկալուելով հաւասարազօր երեւոյթներ:

ՀԱՅԿ ՅԱԿՈԲԵԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտութեան եւ ազգագրութեան ինստիտուտ, պ.գ.թ., գիտաշխատող: Երեւանի Մաշտոցեան Մատենադարան, գիտաշխատող, Հայ-սլաւոնական համալսարան, Արեւելագիտութեան ինստիտուտ, դասախօս

ԱՄԱԼՅԱ ԴԻԼԱՆԵԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտութեան եւ ազգագրութեան ինստիտուտ, կրտսեր գիտաշխատող

